

Halász János

Az osztályharc Robin Hoodjai? – Nevezetes bűncselekmények interpretációs gyakorlata a Kádár-kori sajtóban és szórakoztató irodalomban

Az 1956 és 1989 közötti magyar sajtóban a dualizmus idején és a Horthy-korszakban bűnöket elkövető hírhedt személyek ügyeivel szokatlanul baráti hangnemben foglalkozó írások jelentek meg az állam által felügyelt folyóiratokban, és több könyv, sőt játékfilm és operett is hasonló módon foglalkozott velük. Ezen ábrázolások azonban nem kizárólag szórakoztatás céljából születtek, hanem konkrét emlékezetpolitikai háttérrel és célrendszerrel rendelkeztek, amelyek felfejtése értékes adalékként jelentkezhethet a kádárkori emlékezettörténeti kutatások számára.

Jelen írásban elsődleges források, valamint sajtócikkek és egyéb kiadványok alapján a Kádár-kori tömegkommunikáció egy szegletét kívánom megvilágítani, amely érdekes eleme volt a szocialista sajtó- és irodalompolitikának. A következőkben az 1956 utáni – valamint annak előzményeként az 1945 és 1956 közötti – időszak, dualizmust és a Horthy-korszakot illető emlékezetpolitikai mechanizmusait ismertetem, majd pedig az 1956 utáni hatalom hozzáállását a szórakoztatás és a szórakoztató műfajok, illetve azok rendeltetése terén. Ezt követően bemutatom az 1867–1945 között működő bűnelkövetők Kádár-kori ábrázolásának jellegzetes vonásait, a szövegek tartalmi és stílusbeli sajátosságait, illetve a leggyakrabban szereplő bűnelkövetők nevezetes ügyeit és kiválasztásuk szempontrendszerét. A tanulmány zárásaként az ábrázolásmód egy lehetséges analógiájára kívánok rámutatni, valamint az ábrázolt bűnelkövetők helyére a magyar kollektív emlékezetben.

A dualizmus, a Horthy-korszak és 1956 emlékezete

Az 1945 utáni politikai közbeszédben, a hatalomra kerülő kommunista párt sajtójában rendszeres témának bizonyult a dualizmus és a Horthy-korszak, valamint azok politikai értékelése. Beszédekben és a Magyar Dolgozók Pártja lapjában a nemzetiségek, a paraszti társadalom és a munkásmozgalom szervezkedéseit elnyomó rendszerként tárgyalták a dualista államot, amelyet „pöffeszkedő fekete-sárga Habsburg-uralomként” írtak le.¹ Hasonló vélemény épült ki a Horthy-korszakkal szemben is,² így a Rákosi-korszak sajtójában negatív szereplőként

¹ LŐRINCZ Gyula, *Csehszlovákia két október 28-ja = Szabad Nép*, 1951. okt. 28., 4.

² Vö. ROMSICS Ignác, *Horthy-képeink = Uő, A múlt arcai, Történelem, emlékezet, politika*, Bp., Osiris, 2015; TURBUZ Dávid, *A magyar történettudomány Horthy-képe (1945–1989) = Történelmi Szemle*, 56(2014), 4, 664–668.

ábrázolták Horthy Miklóst és a két világháború közötti korszakot.³ Ugyanez mutatkozott meg a nemzeti kommunista történetírás Horthyról szóló irodalmában is: Mód Aladár *400 év küzdelem az önálló Magyarországért* című könyvének kiadásában 1951-re 20-ról 120-ra nőtt a Horthy-korszakkal foglalkozó fejezet oldalszáma, és a korszakban egyre több történész kezdett foglalkozni Horthy Miklós felelősségével.⁴ Az új hatalom a régi rendszer hibáinak előtérbe hozásával saját pozitív szerepét kívánta hangsúlyozni.

Ez a tendencia az 1956-os forradalom után az új rendszer legitimációs alapjaként továbbra is fennállt. Az 1956 utáni marxista történetírás az Osztrák–Magyar Monarchiában az osztrák gyarmatosítást látta, Kádár János 1957. május 1-i híres beszédében pedig „Duna-medence népeit rabságban tartó Habsburg Monarchiaként” aposztrofálta.⁵ Az 1956-os forradalom a kádári politikai elit hivatalos értékelésében a szocialista államrend elleni ellenforradalom volt, a fasizmus puccskísérlete a hatalom átvétele, visszavétele érdekében. Ez a narratíva már a forradalom napjaiban kialakult, és egészen a rendszerváltozás időszakáig tartotta magát a pártállami kommunikációban. Az elképzelés hamar testet öltött az MSZMP politikai határozataiban, illetve a Minisztertanács által 1957-ben kiadott Fehér Könyvekben,⁶ és a társadalom egyes szintjein kialakultak, majd gyökeret vertek a legújabb narratíva sajátos megnyilvánulási formái.⁷

Míg a politikai élet egyik fókuszában a külföld imperialista, tőkés államaival való állandó ideológiai-politikai-gazdasági küzdelem és a Szovjetunióval való baráti kapcsolatok mélyítése állt, addig a belpolitika területén a megtorlások, majd a permanens emlékezetpolitikai küzdelmek biztosították a rendszer – egyik – alapját. Ebben az ideologikus harcban pedig a történelem politikai instrumentálása bizonyult egy megfelelő eszköznek: ennek egyik leágazásaként pedig a bűnözés-történet példatárként való alkalmazása.

³ Vö. BALÁZS Béla, *A klerikális reakció szerepe a Horthy-fasizmus iskolapolitikájában* = *Szabad Nép*, 1952. aug. 16. 5.

⁴ TURBUCZ 2014, i. m. 665–675.

⁵ *Kádár János beszéde* = *Népszabadság*, 1957. máj. 3., 2–3.

⁶ Vö. *Kádár János rádióbeszéde, Pártunk védi nemzeti becsületünket, a demokrácia és a szocializmus ügyét. Megalakult a Magyar Szocialista Munkáspárt* = *Népszabadság*, 1956. nov. 2., 1, illetve *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben*, I–IV, Bp., Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának Tájékoztatói Hivatala, [1957], illetve *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*, Bp., Kossuth, 1973, 15.

⁷ Míg a sajtóban gyakran a „fasiszta” hatalomátvételi kísérletről lehetett olvasni, a regényirodalomban megjelent egy ehhez nagyban hasonló narratíva, amely a Magyarországi Tanácsköztársaság bukását követő fehérterrorhoz hasonlítja a kommunista államrend ellen elkövetett 1956-os „fehérek” felkelését. Ezért a narratíváért ld. GÁRDOS Miklós, *Két ősz között*, Bp., Kossuth, 1959.

„...a szórakoztatásnak is a nevelés eszközének kell lennie...”

Az 1956-os forradalom után minden más eszköznél hatékonyabbnak látszott a tömegkommunikáció és különösen a sajtó felhasználása a közvélemény hatékony alakítására, az új kormányzat narratívájának széles körű közlésére. Jól mutatja a sajtó jelentőségét, hogy a szovjet intervenció árnyékában megalakuló új kormány sietősen vonta irányítása alá a sajtó helyszíneit, nyomdákat, szerkesztőségeket, az MTI épületét. Már 1956. november 2-án az MSZMP pártlapjaként kiadták a *Népszabadságot*, és ezzel közel egyidejűleg betiltották a szektásnak tartott *Szabad Népet*. A tömegkommunikációval kapcsolatos bürokratikus teendőket kiszervezték a Minisztertanácstól, a politikai irányításra pedig külön állami szervet, a Kormány Tájékoztatási Hivatalát hozták létre. 1957 elejétől a sajtóirányítási feladatok az abból kiváló, az MSZMP berkein belül működő Agitációs és Propaganda Osztályához tartoztak. A hivatal vezetésével kapcsolatos feladatokat Kádár János a hozzá hasonlóan illegális kommunista múlttal rendelkező Szirmai Istvánnak szánta. Az átalakulást kiválóan példázta Kádár 1957. februári kijelentése, amelyet az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságában tett, miszerint „a Népszabadság rögtön a puskák után jön.”⁸

A korabeli lenini sajtófelfogás szerint a sajtó nevelő munkát végez, amelynek irányítása a szocialista párt feladata. Mindez magyar viszonylatban kiegészült a szórakoztatás szempontjával – a lapok tartalmi színessége a rendszer politikai elfogadtatásának egyik módszere lett.⁹ A Kádár-korszakban ez annál is fontosabbnak bizonyult, hiszen az új sajtópolitika igyekezett kerülni a társadalom hasztalan, a rákosista időkre jellemző provokálását, ebben a magatartásában pedig a szórakoztatás kiváló eszköz volt.¹⁰ A párt olvasható, érdekes és szellemes lapokat akart a küzdelem arcvonalába állítani, a kezdeti cenzúrát pedig idővel a szerzőkre hárított öncenzúra váltotta fel, ebben a helyzetben pedig a szórakoztató műfajok is előtérbe kerülhettek. Az MSZMP Politikai Bizottsága (PB) számára 1958 januárjában készített, a sajtó munkájáról szóló jelentés leszögezte: „sohase feledkezzék meg a sajtó arról, hogy nemcsak tanítania, hanem szórakoztatnia is kell, de a szórakoztatásnak is a nevelés eszközének kell lennie.”¹¹

Másfél éven belül, Szirmai irányításával megtörtént a jó tollú újságírók és élesszemű lapszerkesztők átfordítása, különféle eszközökkel történő megnyerése az új hatalom számára. 1957 elejére megtörték a MÚOSZ ellenállását is, majd a szervezet berkein belül létrehozott bizottság szeptembertől megkezdte az „ellenforradalminak” tartott újságírók kiszűrését.¹² Cenzúra működött, a szerkesztőségek

⁸ Zárt, bizalmas, számozott, *Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956–1963*, szerk. Cseh Gergő Bendegúz, Kalmár Melinda, Pór Edit, Bp., Osiris, 1999, 217.

⁹ BUZINKAY Géza, *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, Bp., Wolters Kluwer, 2016, 420, 426.

¹⁰ Zárt, bizalmas... i. m. 217–218.

¹¹ Uo., 290.

¹² Uo., 219–220.

az 1958-tól fogva rendszeressé váló főszerkesztői értekezleteken értesültek a közölhető témákról, a legújabb utasításokról. Mindez óvatosságra intette a lapok munkatársait, így a múlt korokra visszarévedő, érdekesítő cikkek kiválóan alkalmasnak bizonyultak a helyenként kialakult tartalmi ür betöltésére. Ez – Vásárhelyi Miklós szerint – az 1960-as évektől fogva a párt elvárása is volt: apolitikus műfajok alkalmazásával a társadalom megnyerése a hatalom számára.¹³ A különböző kulturális tartalmakat pedig még ezen keretek között is úgy kellett előállítani, hogy azok mégis politikai mondanivalóval rendelkezzenek.¹⁴ Az olykor igen szórakoztató dualista- vagy Horthy-kori bűnügyi esetek pedig megfelelő lehetőséget jelentettek a sajtópolitika nevelő, de egyben szórakoztatási céljainak.¹⁵

A fentiekhez hasonló hatás érvényesült a könyvkiadás terén is: az 1960-as évektől kezdve egyre nagyobb számban kerültek kiadásra a könnyedebb témájú, szórakoztatás céljából született művek.¹⁶ A könyvkiadásról a PB számára készített jelentés 1972-ben megállapította, hogy az elmúlt évek során ugrásszerűen növekedett a szórakoztató irodalomhoz tartozó írások száma, illetve a kiadott könyvek példányszáma is. A bizottság számára megfogalmazott határozati javaslatban – később jóváhagyott pontként – szerepelt, hogy a szórakoztató irodalom hiteles ismeretanyagot hordozzon, valamint egészséges életérzést fejezzen ki, ez azonban – mint látni fogjuk –, a „kapitalista korszak” bűnözőire vonatkozó ’60-as és ’70-es évekbeli könyvek esetében kevésbé sikerült.¹⁷

A „polgári korszak” bűnözőinek ábrázolása a Kádár-kori sajtóban és irodalmi művekben

1958. szeptember 30-i számában az ekkor közel napi 600 ezer példányban megjelenő *Népszabadságban Régi jó világ* címmel indult el Horváth József, Nemes János, Pintér István és a lap belpolitikai rovatvezetője, Szabó László cikksorozata, amelyben a szerzők a dualizmus és a Horthy-korszak ismert „szélhámosait”, és a korabeli politikai elit egyes szereplőit mutatták be párbeszédese írásokban.¹⁸ A fiatalabb generáció számára készített sorozatot beharangozó írás szerint a szer-

¹³ VÁSÁRHELYI Miklós, *A Kádár-rendszer tájékoztatási politikája, A cenzúra visszaállítása 1956 után = Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*, Bp., Osiris, 1995, 467.

¹⁴ HORVÁTH Attila, *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, Bp., Médiaudományi Intézet, 2013, 73.

¹⁵ Az öncélú szórakoztatás veszélyeit jól mutatja Heller Ágnes: *Az erkölcsi normák felbomlása* című 1955-ben írt, de csak a forradalom után, 1957-ben megjelent munkája, amelyben dekadens alkotónak titulálja és kritizálja Kosztolányit, mert az művészetével nem politikai célokat szolgált, hanem l’art pour l’art alkotott.

¹⁶ PÓR Edit, *A Kádár-rendszer sajtópolitikája, 1963–1979 = Zárt, bizalmas, számozott, II, Irodalom-, sajtó- és tájékoztatáspolitikai, 1962–1979*, szerk. Cseh Gergő, Krahulcsán Zsolt, Müller Rolf, Pór Edit, Bp., Osiris, 2004, 281–282.

¹⁷ *Uo.*, 197, 201.

¹⁸ *Régi jó világ, Új riportsorozatunk elé = Népszabadság*, 1958. szept. 30. 4–5.

zók célja volt felvillantani a „közélet teljes rothadságát, amely véres terroron, munkásüldözésen, a népmilliók nyomorán és kitesztöttségén kívül egyik fő jellemzője e gyászos emlékü [kapitalista] korszaknak. Az uralkodó rétegek nem csak politikai egyetértésben, nem csak a tőkés kizsákmányolás feltétlen igenlésében, nem csak a dolgozó nép könyörtelen elnyomásában fonódtak össze, hanem a korrupcióban, a hallatlan arányú lopásokban, sikkasztásokban és panamáknban is. [...] Népszabadság holnapi számában riportsorozat közlését kezdjük meg, lepergetjük ennek a korszaknak néhány hírhedt panamáját, milliós közéleti lopását. [...] Voltaképpen az uralkodó osztály jellem- és erkölcsrajza bontakozik ki előttünk.” (Ez az igazságkereső hozzáállás volt megfigyelhető a nemzeti kommunista történetírásban is, amelyet Turbucz Dávid „leleplező narratívának” nevezett.)¹⁹

A riportsorozatként közölt cikkekben ugyanakkor egygé vált a tény és a fikció, szerepük és céljuk a dualista állam és a két világháború közötti Magyarország karikírozása volt. Az MSZMP központi pártlapján kívül hasonló cikkek jelentek meg másutt is, így például az *Ország-Világ*ban, a *Zalai Hírlap*ban, a *Magyar Szóban*, továbbá regionális hírlapokban (*Dunántúli Napló*, *Zalai Hírlap*, *Fejér Megyei Hírlap* stb.), a *Lobogó*ban.²⁰ Ezek közül kiemelendő a *Lobogó* című lapban Szabó László által *Bűnügyi archívum* néven indított válogatás, amelyben Feinsilber Róbert, Bicsérdy Béla, Pipás Pista, Trebitsch-Lincoln Ignác, László László, Zavaros Aladár és mások fikciókkal gazdagított eseteit írta le a szerző. Ennek részeként 1977-ben Kovács Mihály – fiktív – élettörténetét adta közre *A zsebeskirály* címmel, 1977–78-ban pedig *A szélhámosok koronázatlan királya* címmel folytatásokban megjelenő „élettörténetet” közölt Strasznof Ignácról.²¹ A válogatás folytatására a *Lobogó* 1979. évi megszűnése miatt már nem került sor.

A folyóiratokon túl a korszakban több könyv is foglalkozott – a bulvár szintjén – a dualizmus és a Horthy-korszak bűnözőivel.²² Időrendben első helyen áll a

¹⁹ TURBU CZ 2014, i. m. 665–666.

²⁰ ANDOR, Leon, *Lazar efendi = Ország-Világ*, 1957. júl. 16., 12, illetve ANDOR, Leon, *Pesti szélhámosok külföldön I = Ország-Világ*, 1983. ápr. 20., 22–23, illetve ANDOR, Leon, *Pesti szélhámosok külföldön II = Ország-Világ*, 1983. ápr. 27., 22–23, továbbá *Szélhámos – diplomata frakkban = Zalai Hírlap*, 1963. nov. 1., 4, illetve *Strasznof Ignác anyakönyvi levelei = Fejér Megyei Hírlap*, 1973. jún. 10., 11, valamint *Előkerült Strasznof Ignác anyakönyvi levele = Dunántúli Napló*, 1973. aug. 2., 6, továbbá *Aki eladta a Rottenbiller utcát = Lobogó*, 1977. szept. 8., 27, illetve SZABÓ László, *Bűnügyi panoptikum = Magyar Szó*, 1968. máj. 5., 28.

²¹ SZABÓ László, *A zsebeskirály = Lobogó*, 1977. jún. 16., 27; *Lobogó*, 1977. jún. 23., 27; 1977. jún. 30., 27; *Lobogó*, 1977. júl. 7., 27; *Lobogó*, 1977. júl. 14., 27; *Lobogó*, 1977. júl. 21., 27; illetve SZABÓ László, *Bűnügyi archívum = Lobogó*, 1977. jún. 9., 32; illetve SZABÓ László, *Bűnügyi archívum, A szélhámosok koronázatlan királya = Lobogó*, 1977. okt. 20., 27; *Lobogó*, 1977. okt. 27., 27; *Lobogó*, 1977. nov. 3., 27; *Lobogó*, 1977. nov. 10., 27; *Lobogó*, 1977. nov. 24., 28; *Lobogó*, 1977. dec. 1., 28; *Lobogó*, 1977. dec. 8., 28; *Lobogó*, 1977. dec. 15. 28; *Lobogó*, 1977. dec. 22., 28; *Lobogó*, 1977. dec. 29., 28; *Lobogó*, 1978. jan. 5., 27; *Lobogó*, 1978. jan. 12., 27; *Lobogó*, 1978. jan. 19., 27; *Lobogó*, 1978. jan. 26., 27.

²² Elsősorban külföldi bűnözők történeteit dolgozza fel, a szórakoztatás igényével a „*Vigyázat! Szélhámos!*” című 1957-es kötet is, amelyben azonban külön fejezetben szerepel Strasznof Ignác,

Ráth-Végh István és mások tollából *Vigyázat! Szélhámos!* címmel megjelent válogatás, valamint az egykori bécsi újságíró, Frank László *Szélhámosok–kalandorok* című műve (1957),²³ amelyben a szerző a tőzsde, az egyház, a bankok és a kapitalista rendszerek politikai elitje ellen bűnöket elkövető bűnözők pályafutását követi nyomon. Frank szerint a bemutatott bűnözők jelentőségét a jövedelmező főpapi pozíciók és a valutaspekulánsok megsarcolása, az imperialista államok politikai bürokráciájának kijátszása, a tőkés világ hamis csekkkel való átverése adták.²⁴ Könyve előszavában meg is adja hőseinek valódi szerepét, előzetes ideológiai szándékot sejtetve azok cselekedetei mögött: „Strassnoff mindenekelőtt a zsiros főpapi stallumok haszonélvezőit sarcolta, Trebitsch-Lincoln Ignác az imperialista államok politikai apparátusának fonákságaira építette fel kalandor-karrierjét, Jellinek Morton a tőzsde, szorosabban az inflációs valutaspekuláció útvesztőinek ismeretében indult rablóhadjáratra, Horváth Menyhért a tőkés világ hitelételének egyik legérzékenyebb eszközét, a csekket használta fel a banktrezörök megfűrésására.”²⁵

Hasonló indíttatással publikált a már említett Szabó László is, aki több szórakoztató irodalomhoz sorolható könyvet szentelt a Horthy-kori „szélhámosoknak”: a *Bűnügyi panoptikumot* (1966),²⁶ *A század nevezetes bűnügyei, Modern magyar Pitaval* című könyvet (1964, Pintér Istvánnal),²⁷ valamint a trilógia harmadik részeként a *Bűnügyi múzeumot* (1968).²⁸ Szabó munkáit az 1970-es, 1980-as években rendszeresen újabb kiadásokban is közreadták, és korábbi írásaiból az 1970-es években született meg a *Szélhámosok, gyilkosok* címmel kiadott válogatás (1971, Pintér Istvánnal).²⁹

Ezen munkákban a bűnesetek leírásai inkább hasonlítanak szórakoztató történetekhez, történeti tényeket részleteiben tartalmazó, ugyanakkor erkölcsi ítélethozatallal egybekötve bemutató példatárhoz, a 'historia est magistra vitae' hamis igazságához.³⁰ Az esetek, megfosztva a bűn szubsztanciálisan negatív jellegétől, olykor humoros vonásokkal is bírnak, amelyeket a szerzők erkölcsi megjegyzésekkel és párbeszédés formával egészítenek ki. A *Bűnügyi panoptikumban* egy hullacsempészési ügy kapcsán a társadalom megütközését a szerző a következőképpen mutatta be: „Sokan csodálkoztak ezen, hiszen a Horthy-féle ellenforradal-

illetve utalás szintjén megjelenik Horváth Menyhért alakja is. *Vigyázat! Szélhámos!*, szerk. Ráth-Végh István, Bp., Bibliotheca, 1957, 23–25, 44–45.

²³ FRANK László, *Szélhámosok–kalandorok*, szerk. Kenessey Béla, Bp., Bibliotheca, 1957.

²⁴ HALÁSZ János, „Büntetve egyszer...”, *Horváth Menyhért, a „szélhámoskirály” pályafutása* = *Fons*, 27(2020), 3, 237–290.

²⁵ FRANK 1957, i. m. 5.

²⁶ SZABÓ László, *Bűnügyi panoptikum*, Bp., Minerva, 1966.

²⁷ SZABÓ László, PINTÉR István, *A század nevezetes bűnügyei, A modern magyar Pitaval*, Bp., 1964.

²⁸ SZABÓ László, *Bűnügyi múzeum*, Bp., Minerva, 1968.

²⁹ SZABÓ László, PINTÉR István, *Szélhámosok, gyilkosok*, Bp., Minerva, 1971.

³⁰ Vö. KOSELLECK, Reinhart, *Historia magistra vitae, A toposz felbomlása a mozgásba lendült történelem újkori horizontján* = *Uő, Elmúlt jövő*, Bp., Atlantisz, 2003, 41–74.

mi rezsím – alig három évvel a Tanácsköztársaság leverése után – igencsak gondoskodott arról, hogy telve legyenek a hullaházak”.³¹ A történetek részben fiktív mivoltára utal a forrásmegjelölések hiánya mellett a szövegek stílusa, illetve azok néhány irreális tartalmi eleme is. Szabó László például a *Bűnügyi Múzeumban* egy Sugár Vilmos³² és Horváth Menyhért közötti dialógusokból álló történetet ad közre Sugár naplójaként, ám az írás egy napló műfaji és tartalmi vonásaival nem rendelkezik; a párbeszéd hosszú terjedelme, valamint az események ködös leírása nyomán inkább egy dramatizált elbeszélés stílusjegyeit hordozza magán.³³ Egy másik írásban fiatal, szegény, munkanélküli lányok prostituálását a szerző azzal vezette fel, hogy „a Horthy-Magyarországon a munkaközvetítői hivatalok előtt ácsorgó tömeg éppúgy hozzátartozott a rendszer képéhez, mint a földre görnyedő paraszt és a lovagló ostorral sétáló ispán.”³⁴ A *Bűnügyi Panoptikumban*, valamint a *Bűnügyi Múzeumban* a szerző egy képzeletbeli irattárban és múzeumban kalauzolja az olvasókat. Az írások nevelő célzatú megközelítésére a *Népszabadságban* megjelent „riportsorozathoz” hasonlóan irányadó lehet az előbbi kötet előszavában olvasható cél, hogy megmutassa „a társadalmi-gazdasági hátteret, a bűncselekményeket kiváltó, előidéző okokat, s igyekszik leleplezni a Horthy-korszak igazságszolgáltatásának visszasságait és súlyos bűneit is.”³⁵ A szándék jelentőségét jól mutatja, hogy a munka 1966-os kiadásához az igazságügyi miniszterhelyettes írt előszót.

A Kádár-korszakban született, és az 1867–1945 közötti időszak bűnözésével foglalkozó kiadványok és sajtócikkek célja tehát az elmúlt rendszerek romlottságának hangsúlyozása volt, amelyet ezen időszak „alulról jövő” bűnözőinek felmagasztalásával, elitből jövő bűnözőinek diszkreditálásával, illetve – ritkábban – egy adott bűnöző működésével összefüggésben egyes negatív társadalmi viszonyok (pl. szegénység, éhezés) érzékeltetésével együtt kívántak elérni. Ehhez azonban a magyar bűnözés történetéből ki kellett választaniuk azokat a személyeket, akiknek története alkalmas az elmúlt rendszerek hibáinak hangsúlyozására.

A „polgári kori” bűnözők és nevezetes ügyeik

A Kádár-korszakban „polgári kori” működése miatt felmagasztalt bűnöző volt a tőzsdecsaló Jellinek Morton, a csekkcsaló Horváth Menyhért, a politikai kalandor Trebitsch-Lincoln Ignác, a Rottenbiller utca burkolatát eladó Hamrák János, valamint

³¹ SZABÓ 1966, i. m. 111.

³² Okleveles mérnök, akit az 1920-as években a bécsi rendőrség csalóként, bankjegy- és csekkhamisítóként tartott számon. Korábban sikkasztás, csalás és árdrágítás okán is állt bíróság előtt. BFL VII.5.c. 1530/1918. Büntetőügy Sugár Vilmos ellen sikkasztás jogcímén.

³³ SZABÓ László, *Bűnügyi múzeum*, Bp., Népszava Lap- és Könyvkiadó, 1984.

³⁴ SZABÓ László, *Lányok a mulatóban* = Uő, *Bűnügyi múzeum*, [Bp.], Minerva, 1968, 260.

³⁵ DR. MARKÓJA Imre, *Előszó* = SZABÓ László, *Bűnügyi panoptikum*, Bp., 1966, 3.

az egyházi személyeket átejtő Strasznof Ignác is.³⁶ Kevesebb elnézéssel kezelték azokat a történelmi szereplőket, akik a régi rend tagjaiként követtek el bűnöket – így Windischgrätz Lajos herceget vagy Lukács László volt miniszterelnököt –, valamint azokat, akik nem a pénzügyi-politikai elit, hanem a rászorulók kárára követtek el bűncselekményeket, így például Feinsilber Róbertet. Fontos szempont, hogy a szövegekben a karakterek gyakran irodalmi jellegzetességekkel rendelkeztek, hiszen az ábrázolt alakokat – ez esetben követve a dualizmus- és Horthy-kori újságírói hagyományokat – ismertebb bűneikre utaló jelzőkkel ruházták fel: a „panamista miniszterelnök” (Lukács László), a „burgonyaherceg” (Windischgrätz Lajos) vagy éppen a „szélhámoskirály” (Horváth Menyhértre és Strasznof Ignácra egyaránt használták). Nem hiányoztak az egykorú tudósításokból, csakúgy, mint a későbbi, Kádár-kori verziókból a regényes élettörténetek, a kitalált dialógusok és szenzációs adalékok sem. Valamennyi citált bűnügy azonban nem önmagában volt érdekes a korszak újságírói számára, így az egyes esetek leírása és az azokat elkövető személyek rövid élettörténetének rögzítése közelebb vihet minket a kiválasztás szempontjainak (l. a következő fejezetet) érdemi felvázolásához.

Jellinek Morton, a „tőzsdecsaló”

Jellinek Morton tőzsdecsalásának pontos részletei – egyelőre – homályba vesznek, őt magát többen Elvin Morton Jellinek (1890–1963) biológussal azonosítják.³⁷ Jelen írás célját tekintve azonban elegendőnek ígérkezik a Horthy-kori sajtóban szereplő, már-már szépirodalmi igényességűnek mondható, és a Kádár-kori újralfedezések relevánsnak bizonyult történet ismertetése. A korabeli sajtócikkek szerint Jellinek volt miniszteri titkár közel fél milliárd koronát sikkasztott 1920 környékén úgy, hogy a tőzsdei árfolyamnál olcsóbban vásárolt hitelre magánszemélyeknek valutát, majd miután a vásárlói kör megbízott benne, nagyobb kölcsönöket kért, amelyeket nem adott vissza. Frank László szerint gazdag bankárokat és ellenforradalmárokat rövidített meg.³⁸ Neve 1921-ben a nemzetgyűlésben is felmerült negatív példaként a tőzsdehelyzetre egy miniszterelnöki interpellációban,³⁹ sőt, ügye még tíz évvel később

³⁶ Politikai jellegű utalások, illetve történészi módszertan alkalmazása nélkül, a szórakoztatás céljával Frank László munkáját alapul véve tárgyalja anekdotázó stílusban Kecskeméthy Győző, Trebitch-Lincoln Ignác, Hamrák János, Jellinek Morton, Strasznof Ignác, Horváth Menyhért és Feinsilber Róbert eseteit Nemere István *Szélhámosok-balekok* című 2005-ös munkája. NEMERE István, *Szélhámosok-balekok*, Gyöngyös, Pallas, 2005. Ugyancsak Frank munkáját vette alapul a dualizmuskori és – címével ellentétben – Horthy-kori bűnözők által elkövetett, vagy nekik tulajdonított bűncselekményeket anekdotázó stílusban leíró *Borzalmas bűncselekmények a századfordulón* című kiadvány. VÉCSEY Aurél, *Borzalmas bűncselekmények a századfordulón*, Bp., Vagabund, 2017.

³⁷ HÁRS György Péter, *A „vörös Róheim” = Thalassa*, 20(2009), 4, 45–74.

³⁸ *Fél milliárd koronával megszökött egy fővárosi gavallér = Friss Ujság*, 1920. jún. 18., 2, illetve *Jellinek Morton 450 millió koronával eltűnt Budapestről = Világ*, 1920. jún. 17., 1, továbbá FRANK László, *Szélhámosok, kalandorok*, Bp., Gondolat, 1966, 93–121.

³⁹ *Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója*, V, Bp., 1920, 38.

is témaként szolgált a magyarországi sajtó számára.⁴⁰ A sajtó szerint Jellinek a felelősségre vonás elől külföldre szökött, bírósági tárgyalásra ügyében nem került sor.

Horváth Menyhért, a csekkcsaló

Horváth Menyhért 1892-ben született Kolozsváron, bűnlajstromát sikkasztással, illetve zsarolással kezdte, a sajtóirodalomban – olykor valóság alap hiányában is – nevezetes bűnesetei közé tartozik a Rio de la Plata-i csekkcsalás, egy gazdag örökös nő megrövidítése, valamint Gustaf Ekman svéd miniszterelnök állítólagos megbuktatása.⁴¹ A személyéhez kötődő és igen fantáziadús bűnügyi pitaval szerint az arisztokrata és katonai elit tagjának adta ki magát: előbb egy Festetich herceg fiának, majd katonai attasénak is. Figyelemmel arra, hogy a szocialista kori percepció elsősorban csekkcsalóként ábrázolta, röviden szükségesnek tartom a Rio de la Plata-i ügyet felvázolni.

Csekkcsalás a korszakban több módon történhetett, jelen esetben nemzetközi bankcsekken, amelynek kiállítására akkor került sor, ha két különböző országban lévő pénzüintézet közötti átutalást kívántak igazolni. A bank egyik ügyfele, aki külföldre kívánt utazni, befizetett egy meghatározott összeget a számlájára, amelyért cserébe ugyanakkora értékben kiállított nemzetközi csekket kapott egy külföldi ország bankjához. A kibocsátott csekket bélyegzővel hitelesítették, és a bank két alkalmazottja is aláírásával látta el azt. Ezt az eljárást a bűnelkövetők úgy játszották ki, hogy egy valódi csekről az összeget eltüntették, és a korábbinál nagyobb összeget írtak a helyére, az aláírás és a bélyegző továbbra is fenntartotta a hitelesség látszatát. Egy másik csalási forma volt – vélhetően ilyen volt a Rio de la Plata-i csekk is –, amikor a csekklapot, a bélyegzőt és az aláírásokat is hamisították.⁴²

A Buenos Aires-i pénzüintézetként feltüntetett Rio de la Plata bank nevére kiállított csekkek 1922 nyarán jelentek meg a bécsi pénzforgalomban, a közvélemény azonban csak 1923 februárjának elején értesült szélesebb körben létezésükről; a *Die Börse* hasábjain Frank László, bécsi magyar újságíró is közzétett egyet ezek közül. A csekkeket – amelyet Horváthhoz és Tolnai-Turteltaub Szigfrid nevű társához kötött a bécsi rendőrség – elsősorban fizetőeszköz gyanánt használtak magánszemélyeknél, akik hitelt adtak a vélhetően hamis csekklapon szereplő, ugyancsak hamis aláírásoknak.⁴³ Horváthot és a csalásban részt vevő társainak egy részét hamarosan bebörtönözték, ő maga közel négy évig ült börtönben. Kiszaba-

⁴⁰ Jellinek Morton kifizeti feljelentőit és visszatér Magyarországra = *Magyarország*, 1930. okt. 18., 14.

⁴¹ HALÁSZ 2020, i. m. 237–290.

⁴² *A modern bűnözés*, II, szerk. Turcsányi Gyula, Bp., [1929], 89–93, illetve HALÁSZ 2020, i. m. 237–290.

⁴³ Dr. VETTERS, Franz, *Betrug im allgemeinen und interessante Betrugsfälle = Öffentliche Sicherheit*, 3(1923), 5–6, 5–7.

dulását követően csekkcsalásokkal kevésbé foglalkozott, egy esetet leszámítva, mikor 1938-ban Párizsban – sajtóhírek alapján – egy csekkben szereplő összeget két további nullával látott el. Későbbi sorsa ismeretlen.

Trebitsch-Lincoln Ignác, a „politikai kalandor”

Trebitsch-Lincoln életrajzát Bernard Wasserstein brit-amerikai történész írta meg 1988-ban, *The Secret Lives of Trebitsch Lincoln* címmel, amely magyar nyelven – Molnár Györgynek köszönhetően – 2016-ban jelent meg az Akadémiai Kiadónál, *Az igazi Trebitsch* cím alatt.⁴⁴ A meglepően nagy forrásbőséggel dolgozó szerző a paksi szülőháztól a sanghaji kórházig vázolja fel Trebitsch életútját, amelyben különböző vallási, gazdasági és politikai jellegű tevékenységét tárja fel. Az izraelita felekezetűnek született Trebitsch előbb Angliában lett keresztény hittérítő, majd az ír presbiteriánus egyház tagjaként Montréalban missziós tevékenységet végzett. Ezután visszatért Angliába, ahol Benjamin Seebom Rowntree személyében komoly támogatóra tett szert, aki néhány évvel később patronálta, mikor indult – és nyert – a brit képviselőválasztáson. Néhány hónapig volt csak a törvényhozás tagja, ezután Galíciában és Romániában támogatók révén olajkutakat vásárolt, működtetésük azonban nem sok sikerrel járt. 1920-ban részt vett a Kapp-puccsban, illetve a közép- és kelet-európai antantellenes erők összefogására született ún. fehér internacionálé szervezésében, amelynek kapcsán Magyarországon Prónay Pállal is tárgyalt.⁴⁵ Később Kínában működött, ahol buddhista szerzetes lett belőle. Igen kalandos és számos ország belpolitikáját érintő tevékenységsorozata 1943-ban, Shanghajban ért véget.⁴⁶

Hamrák János, az „utcatolvaj”

A különböző változatokban élő történet a budapesti Rottenbiller utca faburkolatának felszedéséről és eladásáról szól, amelyet egy felvidéki kisváros, Valcsa szülöttje, Hamrák János követett el. Eszerint 1902 májusában, az ekkor 25 éves Hamrák munkásokkal felszedette az utcaburkolat egy részét, amelyet a legtöbb verzió szerint budapesti lakosoknak adott el.⁴⁷ Személyéről keveset tudunk, a Budapest Főváros Levéltárában őrzött fogolytörzskönyvei alapján előbb sikkasztás okán volt büntetve, majd a faburkolat eladásáért a következő évben kétévnyi

⁴⁴ WASSERSTEIN, Bernard, *Az igazi Trebitsch*, Bp., Akadémiai, 2016.

⁴⁵ *A határban a Halál kaszál...*, *Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből*, [Bp.], Kossuth, 1963, 200–202.

⁴⁶ WASSERSTEIN 2016, i. m. 33, 38, 217–260, 309–310, 367–369.

⁴⁷ *Elfogták az utca-tolvajt* = *Pesti Napló*, 1902. júl. 26., 7.

fegyházbüntetésre ítélték, amelyet 1903–1904 között töltött le. 1909-ben becsületsértésért ítélték el, későbbi sorsa ismeretlen.⁴⁸

Strasznof Ignác, a „szélhámoskirály”

A mátészalkai születésű Strasznof Ignác talán a legismertebb magyar bűnelkövőt, alakja nem csak a sajtótudósítások és szórakoztató irodalom berkein belül található meg, ugyanis játékfilm és operett főszereplője is egyben. 1966-ban kétrészes tévéfilmsorozat készült Strasznof Ignác működéséről (*Én, Strasznov Ignác, a szélhámos*), 1985-ben pedig a Fővárosi Operettszínház Zsebszínházában mutatták be Kerényi Miklós Gábor rendezésében a *Szélhámoskirály* című darabot.⁴⁹ Személye nem képezte még monográfia tárgyát, így esetében is csak folyóiratcikkekből volna lehetőségünk a legfontosabb történetek (szövegek) összegyűjtésére. Történetei azonban népszerűsége okán számtalan, regényes túlzásoktól és fantáziadús adatok sokaságától hemzsegő verzióban maradtak fent, így azok összefoglalása is már igen nehéz feladatnak mutatkozik. Figyelemmel arra, hogy a Kádárkori narratíva létrehozásakor kiválasztásának legfontosabb szempontja – valós vagy vélt – áldozatainak, illetve az általa játszott szerepeknek a magas társadalmi státusza volt, így esetében ezek rögzítése látszik indokoltnak.

Lorsy Ernő jellemzésében Strasznof „mulattató pozór” volt, aki gyakran magasabb hatalomra hivatkozva, különböző foglalkozásuként bemutatkozva jelentkezett áldozatánál, hogy attól ilyen-olyan ügyekre pénzt kérjen. A balladai homály által körülvett történetek a hercegrímás, a zágrábi és a nyitrai püspökök átveréséről szóltak.⁵⁰ Fogolytörzskönyve alapján az 1880-as évektől fogva különböző vagyon elleni bűncselekményekért (lopás, csalás, sikkasztás) büntették, a sajtóemlékezet szerint a dualizmus korának arisztokrata-egyházi elitjének számos posztját eljátszotta: volt főispán, huszárfőhadnagy, kapitány, császári revizor és pap.⁵¹ 1933-ban hunyt el Debrecenben.

⁴⁸ BFL VII.104.a. Budapesti Királyi Büntető Járásbírósági Fogház iratai. Fogolytörzskönyvek (= BFL VII. 104.a.) .153/1901. számú fogolytörzskönyv, illetve BFL VII.104.a 1131/1910. számú fogolytörzskönyv, továbbá BFL VII.102.a Budapesti Királyi Büntetőtörvényszéki Fogház. Fogolytörzskönyvek. 418/1901. számú fogolytörzskönyv.

⁴⁹ *Strasznof: Farkas Bálint, Szélhámoskirály az Operettben = Vasárnapi Hírek*, 1985. nov. 17., 7.

⁵⁰ LORSY ERNŐ, *A császár futárja = Szabadunk*, 1(1926), 1, 467–468, illetve *Utolsó útjára megy Strasznov Ignác, aki az egész világot becsapta = Az Est*, 1933. júl. 12., 4.

⁵¹ BFL VII.102.a 1252/1898. számú fogolytörzskönyv, illetve *Előkerült Strasznof Ignác anyakönyvi levele* i. m.

Lukács László, a „panamista”

A zalatnai születésű magyar politikus 1895-től fogva tíz éven keresztül, majd 1910–1912 között ismét pénzügyminiszter volt a magyar kormányokban, majd Khuen-Héderváry Károly lemondása után 1912 áprilisában miniszterelnök lett. Néhány hónappal a kormányalakítást követően, az ellenzék politikai erejének letörése kapcsán folyó harc, valamint a vérvörös csütörtök okozta igen instabil politikai helyzet közepette állt elő az ellenzék egyik képviselője, Désy Zoltán (1862–1915) azzal, hogy interpellációt kíván benyújtani a miniszterelnöknek, zavaros pártpenzék okán. A frissen házelnökké választott Tisza István ezt előbb elutasította, majd miután a kormánypárt és az ellenzék egyeztetései nem vezettek eredményre, az őszi parlamenti ülésszak kezdete után két nappal, az egyetemisták Sas körének vacsoráján Désy „Európa legnagyobb panamistájának” nevezte a hivatalban lévő miniszterelnököt.

Az ügy egyik kulcsszereplője a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. volt, amely 1890-ben jött létre, és állami dotáció mellett elsősorban iparcikkkel kereskedett, valamint az állam megbízásából sóval is, és az évek során többször emelte alap-tőkéjét. Az 1905–1906-os koalíciós válság alkalmával a bank a Szabadelvű Párt mellett állt ki, így az új kormány nevében Désy, mint akkori pénzügyi államtitkár a sószereződések egy részét felmondta. Ennek következtében a pénzügyet az 1910-es választásokra nehéz pénzügyi helyzetbe került. Mindeközben a Szabadelvű Párt a választásokhoz kapcsolódó pénzügyi forrásokat Lukácstól, mint pénzügyminisztertől várta. Ennek formája hamar testet is öltött: közel egy hónappal a választások előtt Lukács szorgalmazására a minisztertanács tízéves szerződésről döntött a bankkal, és a korábban 5 millió korona értékű sóhitelt ötszörösére növelte. A szerződésért cserébe a bank 4,8 millió koronát utalt a párt választási kasszájába. Désy szavaiból végül per lett, amelyet a képviselő megnyert, Lukács pedig kénytelen volt lemondani.⁵² (Az esetről Tóth Árpád írt tréfás verset *Visszhang az előszobában* címmel.)⁵³ Politikai pályája ezzel lényegében befejeződött. 1932-ben hunyt el Budapesten.

Windischgrätz Lajos, „a burgonyaherceg”

„Édesanyja hatása alatt magyar érzésben izzó, hazaszeretetben nevelkedett Sárospatakon, az ősrégi Rákóczi-várban” – szölte Windischgrätz Lajos herceg Szabó Dezső szerénységét idéző önéletrajza a nemzetgyűlési almanach 1922. évfolyamában.⁵⁴ Windischgrätz az 1848/49-ben a magyar csapatok ellen harcoló császári-királyi egységek főparancsnokának unokája volt. A sárospataki jogakadémia el-

⁵² Szász Zoltán, *Panama és kormány, 1912 = História*, 17(1995), 3, 14–15.

⁵³ TÓTH ÁRPÁD, *Visszhang az előszobában*. <https://mek.oszk.hu/01100/01112/01112.htm#420> (letöltve: 2023. 05. 27.)

⁵⁴ *Nemzetgyűlési almanach, 1920–1922*, szerk. Vidor Gyula, Bp., 1921, 163.

végzése után katonai műszaki akadémiát is végzett, majd tüzerként szolgált a közös hadseregben. Előbb külszolgálati munkát végzett az orosz–japán háborúban, majd katonai attasé volt Szentpétervárott. 1916-tól kezdve a magyar országgyűlés tagja volt, ahol a „főrendiházban nagyérdekű felszólalásaival élénk feltűnést keltett”.⁵⁵ 1918. január 25-től október 25-ig, a közös külügyminisztériumi első osztályfőnökké – Andrássy Gyula új külügyminiszter mellé – történt kinevezéséig az Országos Közélelmezési Hivatal vezetésével megbízott, tárca nélküli közlelmezési miniszter volt Wekerle Sándor harmadik kormányában.⁵⁶ A korabeli sajtó szerint ebbéli minőségében az állami burgonyaközvetítő vállalat pénzéből közel 4 millió koronát sikkasztott el.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában fennmaradt minisztertanácsi jegyzőkönyvek kiváló betekintést engednek az ügybe. A magyar Minisztertanács 1919. december 29-én napirendjei között tárgyalta Windischgrätz ügyét: a herceg Svájcból visszatérve Magyarországra, felkereste a miniszterelnököt, Huszár Károlyt azzal a kéréssel, hogy a „burgonyadara” ügyét tárgyalja a Minisztertanács, és terjessze a magyar országgyűlésbe, hogy az megvizsgálja az esetet, és „tegye lehetővé, hogy Magyarország újjáépítésének most folyó nagy munkájában mint minden jó hazafi, ő is kivehesse részét.”⁵⁷ A minisztertanácsi jegyzőkönyv szerint 1918 elején kb. 500 vagon fagyott krumplit Ausztriába történő export érdekében burgonyadarává dolgoztatott fel, hogy megóvja a magyar államot az – annak elmaradása esetén fenyegető – anyagi kártól. Ennek lebonyolítására minisztertanácsi felhatalmazással a köztisztviselők élelmezésére 10 millió koronát vett fel, valamint ezen felül további 3,9 millió koronát, ezúttal engedély nélkül. Utóbbi összeg jogcíme állítása szerint az volt, hogy azt az osztrák és német sajtóban meginduló támadások, valamint az államellenes délszláv agitáció elleni, illetve a különbéke megkötését és általános magyar érdekeket szolgáló sajtómegjelenésekre használta fel. Tettét a miniszterelnöknek azzal indokolta, hogy a magyar állam érdekeit sürgősen kellett szolgálni, így nem volt idő a hivatalos engedély beszerzésére. A magyar miniszterelnök kényesnek titulálta az ügyet, ugyanakkor kifejtette, hogy mivel közpénzről van szó, illetve a herceg elszámolni kíván azokkal, mégis helyesnek látszik, ha tárgyalnak az esetről. Az ülésen kelt határozat szerint a hercegnek írásban kellett az igazságügyi miniszterhez járulnia, aki a következő minisztertanácsi ülésen véleményt mond az ügyről. Erre a következő ülésen nem került sor, másfél évvel később azonban ismét felbukkant a herceg neve a jegyzőkönyvek szövegében.

Az 1921. május 5. napi ülésen a pénzügyminiszter előadta, hogy a korábban az ügygel összefüggésben egy alkalommal letartóztatott dr. Marich Jenő, volt közlelmezési minisztériumi tanácsos⁵⁸ és társai elleni bűnügyi vizsgálatban a vizsgálóbíró megszüntette az eljárást, továbbá az eljárás közokirathamisítási vád-

⁵⁵ *Uo.*, 164.

⁵⁶ BÖLÖNY József, *Magyarország kormányai, 1848–1987*, Bp., Akadémiai, 1987, 91–92.

⁵⁷ MNL OL W 12 Másolatok gyűjteménye. Miniszterelnökségi levéltár. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1867–1944. A Minisztertanács 1919. december 29. napi ülése. 26–29.

⁵⁸ BFL VII.102.a. 294/1919. számú fogolytörzskönyv.

dal való folytatását is elutasította. Ennek oka az volt, hogy Windischgrätz vallo-mása szerint beosztottjai az ő utasítására jártak el, továbbá a vonatkozó feljegyzések is azt bizonyítják, hogy az összeg bizalmi célokra került felhasználásra. A pénzügyminiszter szerint „nem szenved kétséget, hogy a 3 900 000 korona felhasználása Windischgraetz Lajos herceg miniszteri ténykedése volt”.⁵⁹ A herceget végül nem vonták felelősségre az összeg elköltésével összefüggésben, és 1920-ban ismét képviselőként került be a nemzetgyűlésbe. Az 1920-as évek sem múltak el nyom nélkül: az évtized külpolitikai botrányának számító frankhamisítási ügyben négy év börtönre ítélték.⁶⁰ Az 1930-as években a Gestapo ügynökeként működött, a második világháború után pedig Argentínában, később Ausztriában élt, és itt is halt meg 1968-ban.

Feinsilbert Róbert, azaz „Róbert bácsi”

„A jótékonyság vámszedője” – így jellemezte a *8 Órai Újság* Feinsilber Róbertet 1930-ban, mikor a magyar hatóságok kiutasították az országból a '20-as évek derekán igencsak közkedvelt, altruista hírében álló embert.⁶¹ Feinsilber török állampolgársággal bírt, az első világháborút megelőzően érkezett Magyarországra. Ételosztási tevékenységét nem Budapesten kezdte el, előbb Pécsen igen olcsón – 3 krajcárért – teát osztott és éjjeli szállást biztosított a rászoruló embereknek. A sajtóban és a közbeszédben csak „Róbert bácsinak” nevezett Feinsilber az 1920-as években Budapest közterein – főleg a Kálvin téren és a Városligetben – osztott ingyen ételt a rászorulóknak az ellátási nehézségek, a háború utáni szegénység éveiben. Hétköznaponként 200, munkaszüneti napokon pedig 200–350 ember ételmezését biztosította. A kiosztásra kerülő ételnek valót nagyobb éttermek maradékaiból szerezte be, amelyeket a Nemzeti Kaszinó konyhájában éjjelente főzött meg. A napisajtó és a közélet hamar felkapta a filantróp ember történetét, s ennek nyomán Feinsilber közéleti tevékenysége folytatása érdekében számos adományban részesült. A jótékony célokra kapott dotációkat azonban saját céljaira használta fel.⁶² Budapest Székesfőváros Tanácsa 1926 decemberében közlekedési, egészségügyi és köztisztasági okokból eltiltotta az ételosztástól, ám Ripka Ferenc főpolgármester a budapesti rendőrkapitány és a tisztifőorvos pozitív kimenetelű vizsgálatára, illetve véleményére hivatkozva közbenjárt a tiltás feloldása

⁵⁹ MNL OL W 12. Másolatok gyűjteménye. Miniszterelnökségi levéltár. Minisztertanácsai jegyzőkönyvek. 1867–1944. A Minisztertanács 1919. december 29. napi ülése. 37–39.

⁶⁰ *Pénzhamisítás hazafias célból?*, szerk. Kántás Balázs, Bp., Magyar Elektronikus Könyvtár, 2021, 35. <http://real.mtak.hu/124157/1/Penzhamisitashazafiascelokert.pdf> (letöltve: 2023. 11. 08.)

⁶¹ *Elutazott „Róbert bácsi” = 8 Órai Újság*, 1930. máj. 4., 3.

⁶² *Fellázkodtak „Róbert bácsi” szegényei a rossz ingyen ebéd ellen = Magyarország*, 1927. jan. 5., 8.

érdekében.⁶³ Az adományok elsikkasztása okán végül bírósági eljárás indult ellene, majd 1930-ban külföldi állampolgárként kiutasították az országból.

A kiválasztás szempontjai: a társadalmi banditák

Azon szereplők esetében, akikről a Kádár-kori sajtóban baráti hangnemben írtak, a felmagasztalás oka az volt, hogy a kapitalista gazdasági rend és jobboldali politika tipikus intézményei és szereplői ellen követtek el bűnöket. Működésük fókuszában – ahogy láttuk – a tőzsde, a bank, a nemesség és vallásosság intézményei álltak, míg áldozataik gazdag emberek, politikusok, egyházi személyek voltak. Azon szereplők esetében pedig, akik a régi elitből érkeztek, politikai pozíciókat viseltek vagy a származási előjogokat élveztek – így Lukács és Windischgrätz –, és mégis bűnöket követtek el, ott a teljes rendszer bűnösségét, erkölcsi gyengeségét igyekeztek kifejezni. Sajátos logikát követett a Kádár-kori sajtóban Róbert bácsi esete, akinek története a valóban nehéz világháború utáni gazdasági-szociális környezet egyedi – egyben szomorú – jelenségeként merült fel.

Az újságírók által leírt személyeket – a régi rend bűnelkövetőit, illetve Feinsilbert leszámítva – ugyanakkor nem ábrázolták egyoldalúan negatív karakterekként. A szocialista időszakban készült munkákban alakjuk igazságosztó jelleget öltött, szerepüket valójában a kommunista felfogás szerinti 'osztályharc' részének tekintették. A proletariátus és a polgárság közötti olyan elemeknek ábrázolták őket, akik a két társadalmi osztály közötti harcban – bár bűnös eszközökkel, de – szolgálták a munkásosztály ügyét. „Alulról érkező” karakterük ebben a tekintetben a Lukács György által a *Taktika és Etika* című esszéjében megfestett egyének tükörképei, akik a kapitalizmus bukása – és ezzel implicit módon a szocializmus győzelme – érdekében bűnbe esnek, jóllehet a felmagasztalt bűnözők célja csupán egyéni haszon-szerzés volt. Olyan személyek, akiknek nem jelent dilemmát a Lukács által idézett hebbeli kérdésre választ adni: „hogya ha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna – ki vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám?”

Ebben a formában az ábrázolt „szélhámosok”, akárcsak a népi kultúrához tartozó betyárok, sokkal inkább voltak hasonlatosak Eric Hobsbawm ún. „társadalmi banditáihoz” (social bandit), akiknek tipikus áldozatai a szegények fő ellenségei, az elnyomók voltak.⁶⁴ Eric Hobsbawm nyugati marxista történész 1959-ben megjelent *Primitive Rebels* című művében megalkotta a „social bandit” fogalmát, a paraszti környezetből jövő, igazságosztó bűnöző típusát, aki kora társadalmi kihívásaival nem tudván megküzdeni, bűnözővé válik, vagy bűnbandát alapít. Hobsbawm a társadalmi banditákon kívül a maffiát és más, hasonló társa-

⁶³ Ripka Ferenc főpolgármester leirata a Tanácshoz, Feinsilber Róbert ingyenebéd akciójának további engedélyezéséről, 1927. január 25.= *Források Budapest múltjából*, III, 1919–1945, Bp., Budapest Főváros Levéltárának Kiadványa, 1972, 175–176.

⁶⁴ PERÉNYI Roland, *A jogtörténetől az „új kultúrtörténetig”, A bűnözés társadalomtörténete = Sic itur ad Astra*, (2006), 1–2, 87.

dalmi szervezeteket is felvázolt, így az általa millenáriusnak nevezett csoportokat (lazzarettisták, anarchisták stb.), továbbá a városi csőcseléket és a munkásszektákat. Munkájában felhívta a figyelmet arra, hogy a társadalmi banditák által elkövetett tipikus bűncselekményeket, így a lányszöktetést vagy a vérbosszút, bár az állam üldözte, a bandita környezete nem tartotta bűncselekménynek.⁶⁵ Annak ellenére, hogy a dualizmus- és Horthy-kori bűnözők által elkövetett sikkasztások, csalások a szocialista társadalmi felfogás és büntetőjog szerint is bűncselekménynek minősültek, emlékezetpolitikai okokból a sajtó ábrázolásaiban mégsem tekintették azok elkövetőit maradéktalanul bűnözőknek. A dél-itáliai banditákhoz hasonlóan a fent bemutatott könyvekben és sajtócikkekben ábrázolt bűnelkövetők jelentős részét az osztálytársadalom igazságosztóiként, a gazdagok megrövidítőiként, a „kapitalizmus társadalmi banditáiként” ábrázolták.

A szocialista időszakban működő egyes újságírók által kiválasztott személyek egy történetileg lezárt korban követték el büntetteiket, amelyeket – történetiségük okán – a Kádár-kori sajtó nem a jelenvaló állam elleni lázadásként, hanem egy számára diszkontinuus, távoli és bűnös világban elkövetett, és ezáltal eltérő megítélés alá eső cselekedetként értékelt. Ezen távoli, ellenséges világ elleni bűnököt pedig nem a hatalom szemszögéből, „felülről”, vagy attól függetlenül vizsgálta, hanem emlékezetpolitikai megfontolásokból „alulról”. A „polgári-kori” társadalmi bűnözés szocialista percepciója tehát nem állami vagy semleges, hanem egy egyedi társadalmi környezet szemszögéből született.

Bűnözők a kollektív emlékezetben

A kanonizált kör esetében is fontos leszögezni, hogy bár sajtóbéli ábrázolásuk a szocialista történelemfelfogás szerinti makulátlan osztályharcos hős toposzának nem felelt meg, alakjuk a kollektív emlékezetben azonban nyomot hagyott. Jan Assmann német történész emlékezet-történeti elmélete szerint a kollektív emlékezet kulturális és kommunikatív emlékezetre oszlik. A kommunikatív emlékezet a közelmúltra vonatkozó nemzedéki emlékezet történelmi távlat nélkül, időtartama 60-70-80 év, míg a kulturális emlékezet ennél régebbi, egy csoport (család, ország, nemzet) számára meghatározó élmény, szimbolikus jelentőséget felvevő esemény, amely tovább hagyományozódik és ősi eredetre vonatkozó tartalommal is bír. A két emlékezeti struktúra között húzódik az ún. sodródó hasadék, amely során már működik a kulturális emlékezet, de még hat a kommunikatív.⁶⁶

A kulturális emlékezet egyik fontos alapját képezik a közös eredet, illetve a közös mítoszok, amelyek rítusok, tárgyak és szövegek nyomán is rögzülhetnek. A második világháborút követően kiépülő szocialista-típusú rendszerekben ilyen rítusok voltak a helyi vagy állami megemlékezések, a szocialista emlékezethez

⁶⁵ HOBSBAWM, Eric, *Primitív lázadók*, [Bp.], Kossuth, 1974, 38–49.

⁶⁶ ASSMANN, Jan, *A kulturális emlékezet, Írás, emlékezés, politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Bp., Atlantisz, [2004].

kapcsolódó emléktáblák, szobrok és egyes textusok, így Karl Marx vagy Lenin művei. A rítusoknak megvoltak a saját specialistái, a korszak filozófusai (pl. Lukács György, Rudas László vagy Fogarasi Béla) és a párt tisztségviselői, míg a textusban élő rítusok esetében a filozófusok mellett az állampárttal szoros kapcsolatban fenntartó írók, újságírók. A fent bemutatott cikkek, könyvek és más kulturális tartalmak ehhez a szövegekben élő emlékezeti alaphoz, ezen túlmenően pedig a szocialista-kommunista eredettörténethez és elsősorban a marxi osztályharc elméletéhez kapcsolódtak.

A marxi elmélet szerint a történelemben az egymással ellenérdekelt társadalmi rétegek, elnyomók és elnyomottak folyamatos osztályharcban állnak, amelynek utolsó előtti fázisa a burzsoázia és a proletariátus küzdelméből áll. Ebben a viszonylatban az 1945 után kiépülő rákosista, majd kádári rendszer az osztályharc ezen fázisát követően jött létre, eredetmítosza azonban erősen gyökereztek a honfoglalástól a saját korukig terjedő időszakban feltételezett „osztályharcokban”, így ellenpólusként a nemzetiségek elnyomójának tartott dualista Magyarországon és a disztópikus burzsoáuralomnak kikiáltott Horthy-korszakban is. A kulturális emlékezetet tehát egyszerre formálták a hazai osztályharcnak tartott emlékezeti csúcspontok, a Dózsa György parasztfelkelésétől a Tanácsköztársaságon át egészen a második világháború végéig, és az osztályharc színtereiként a hosszanti rendszerek, így az 1918–19-es megszakítással 1867-től 1945-ig terjedő rendszer. A fenti bűnelkövetők pedig ehhez a mitomotorikus alaphoz kapcsolódtak a már ismertetett metódusokkal, emlékük azonban bűnözői mivoltuk okán nem válhatott maradéktalanul a kulturális emlékezet részévé. Ekképpen tehát emlékezettörténeti szempontból leginkább „sodródó hasadéknak” tekinthetők, hiszen a dualizmus és a Horthy-korszakban elkövetett bűnök a sajtónak és a kapcsolódó könyveknek és más kulturális tartalmaknak köszönhetően 60-70-80 évig fennmaradtak az emlékezetben. Szimbolikus módon, de nem közvetlenül kapcsolódtak a kommunista eredettörténethez, a kulturális emlékezet részeivé azonban már nem váltak, emlékük elhalványult. A dualista- és Horthy-kori bűnözők történeteinek emlékezetpolitikai alapja a rendszerváltáskor megszűnt, értelmük inentől fogva kizárólag szórakoztató jellegűnek tekinthető, a rendszerváltás utáni kiadványokban már ismeretterjesztő, szórakoztató szövegkontextusban található meg legismertebb történeteiket.

Az assmani elmélet a kollektív emlékezet összetartására szolgáló textuális és rituális koherenciát különböztet meg. Eszerint a textualitásban élő kultúrában „egyes szövegek feledésbe merülnek, mások hozzácsapódnak, kibővülnek, megrövidülnek, át meg átírják és a legváltozatosabb összeállításban gyűjtik össze őket. Fokozatosan kialakul a centrum és a periféria. Bizonyos szövegek – különös jelentőségük miatt – központi rangra emelkednek”.⁶⁷ Hasonló folyamat figyelhető meg a fenti bűnözői kör büntetteinek Kádár-kori ábrázolásaiban, ahol emlékezetpolitikai szempontok képezik egyes szövegek prioritizálását, az ideológiába nem illeszthető történetek elhagyását. Így történhetett, hogy a „sodródó hasadék” központi történeteit 1945 után már csak az arisztokrácia és egyház karikatúráját jelentő, kapitalista intézmények

⁶⁷ ASSMANN 2004, i. m. 92.

elleni cselekedetek alkották: Horváth Menyhért álhercegsége, csekkcsalásai, Trebitsch Ignác nemzetközi üzelmei, Strasznof Ignác egyházi személyek elleni cselekedetei vagy Hamrák János Rottenbiller utcai esete. A szövegek formálódását, folytonos alakulását mutatja, hogy a Hamrák János-féle útburkolat-eladást a kapcsolódó szövegek tulajdonítják Horváth Menyhértnak, Horváthnak és Sugár Vilmosnak együtt, valamint Strasznof Ignácnak is.⁶⁸ Horváth Menyhért egyes ügyei 1945 után előtérbe kerültek a sajtóban, így a Rio de la Plata-i csekkcsalás, míg Kun Béla átveréséről szóló esete, amely a Horthy-korszakban rendszeresen tematizált bűne volt, eltűnt a sajtóbeli ábrázolásokból.⁶⁹

Összegzés

A Kádár-kori hatalomgyakorlás egyik fontos eszköze a tömegkommunikáció volt, amely a rendszer konszolidációjával újszerű megoldásokat igényelt. A merev és a társadalmat indokolatlanul ingerlő rákosista tömegkommunikáció helyett a hatalom a szórakoztatást szem előtt tartó emlékezetpolitikai üzenetekkel igyekezett számára megfelelő módon tájékoztatni a társadalmat. Ehhez pedig olyan eszközre volt szüksége, amely egyszerre képes mindkét szempontnak megfelelni: az egyébként is nagy érdeklődésre számot tartó bűnügyi hírek pedig kiállták a próbát. A sok esetben már a Horthy-korban is aktív újságírók jól ismerték a nevezetes bűnügyeket, amelyeket – az elkövetők halálával vagy távollétében – szabadon értelmezhetek a polgári korral szemben tanúsított ellenállásnak. Az így előálló szövegek a hatalomgyakorlást szocialista típusú, tanulságos történetekként támogatták, olyan történetekként, amelyek főhősei felismerték a születési előjogokon alapuló rendszer hibáit, és bűncselekményeikkel már eleve annak alapjait kívánták megrengetni. Az 1956 utáni sajtóban és a kapcsolódó szórakoztató irodalomban a fenti bűnözői kör ábrázolása leggyakrabban az Eric Hobsbawm által leírt társadalmi banditákhoz, ha úgy tetszik Robin Hood igazságosztó működéséhez hasonlatos. Ezek a történetek gondos válogatást követően álltak elő, amelyben az emlékezetpolitikai szempontokat narratív elemek juttatták érvényre, egyben értelmezési keretbe foglalták a történetet. Kiválóan alkalmasak voltak arra, hogy a tematikájában olykor korlátozott sajtó mindennapi működésében keletkezett tartalmi űrt betöltsék, mindezt pedig politika által meghatározott elvárásoknak, így különösen az MSZMP PB szórakoztatást a neveléssel egybekötő határozatának

⁶⁸ Szélhámós – diplomata frakkban = *Zalai Hírlap*, 1963. nov. 24., 4, illetve BENCZE SZABÓ Péter, *Halálos gáz = Ország-Világ*, 1980. júl. 2., 18.

⁶⁹ Kun Bélával kapcsolatos ügyeit említi pl.: *Kun Béla pénzén majmos „diplomata” lett Bécsben Horváth Menyhért, akit most egy nagymezőuccai vendéglőben fűlert le a rendőr = Pesti Napló*, 1930. márc. 23., 9; SÁGI Pál, *Letartóztatták Horváth Menyhértet, a hirhedt nemzetközi kalandort = Budapesti Hírlap*, 1930. júl. 30., 6; ABONYI Gyula, *Egy világhíres kalandor tündöklése és bukása = Magyar Hírlap*, 1933. szept. 3., 6, vagy *Elfogták Horváth Menyhértet, a híres nemzetközi kalandort = Magyarság*, 1930. márc. 23., 17.

megfelelően. Az egykori bűnelkövetők emlékének kiemelése a bűnözéstörténet annaleseiből a közösségi emlékezet számára meghatározó, szimbolikus történeteket tömörítő kollektív emlékezet felé vezető útra terelte személyüket, ahová – bűnözői mivoltukból fakadóan, illetve – a rendszerváltáskor megszűnt emlékezet-politikai alap nyomán már nem kerültek be.

Halász, János

The Robin Hoods of class conflict? Interpretation practice of notable crimes in the press and entertainment literature of the Kádár era

Between 1956 and 1989 in Hungary, during the socialist era named after János Kádár, writings in an unusually friendly tone, concerning cases of infamous Hungarian criminals, who committed crimes in the Austro-Hungarian Monarchy (1867–1918), as well as in the Horthy era (1920–1944), were published in state-supervised journals and several books, even films and operettas dealt with them in a similar way. At the same time, the purpose of such portrayals was not only entertainment but had specific memory policy background as well. The aim of this paper is to elucidate the specific mechanisms involved in shaping political memory during the period from 1956 to 1989. It also seeks to highlight a trend in the press and entertainment literature of that era, where specific stories of criminal activities were used to communicate political memory messages.

Keywords: 20th century, press and media history, modern Hungarian history, history of crime.